

MÂTÜRÎDÎ
KAYIP AYDINLANMANIN İZİNDE

EDİTÖR
ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

OTTO 190
© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Mâtürdî: Kayıp Aydınlanmanın İzinde
Editör: Şaban Ali Düzgün

Son Okuma: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS
Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Şubat 2020
2. Baskı: Mart 2021

Sertifika No: 44396
ISBN 978-625-7236-55-3

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	11
BİR MÂTÜRÎDÎ PORTRESİ	15
MEHMET KALAYCI	
I. BÖLÜM	
MÂTÜRÎDÎ'DE EPİSTEMOLOJİK TASAVUR: AKIL	
MÂTÜRÎDÎ EPİSTEMOLOJİNİN TEMELİ OLARAK AKIL	29
HÜLYA ALPER	
MÂTÜRÎDÎ'NİN EPİSTEMOLOJİSİNE MODERN VE GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR	61
ANGELIKA BRODERSEN	
AÇIK MÜZAKERE	
FİİLE DÖNÜŞEN BİR YETİ OLARAK AKIL	72
AHMET AKBULUT	
MÂTÜRÎDÎ'DE AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ VE HADİSİN KONUMU	77
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ	
TE'VİL: KUR'AN'I YORMA'DAN OLAYLARIN YORUMUNA (MÂTÜRÎDÎ'NİN "TE'VİL" ANLAYIŞINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM)	81
İLHAMİ GÜLER	
MÂTÜRÎDÎ EPİSTEMOLOJİSİ BAĞLAMINDA TAKLİD ELEŞTİRİSİ, AKIL VE DİN	89
MUAMMER ESEN	
MÂTÜRÎDÎ'NİN AKIL-NAKİL ve NESİH ANLAYIŞI	97
ÇAĞFER KARADAŞ	
MÂTÜRİDİLİK-AYDINLANMA İLİŞKİSİNİ MU'TEZİLE ÜZERİNDEN OKUMAK	106
ÖZCAN TAŞCI	

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCEDE AKIL VE HİKMET	110
TALİP ÖZDEŞ	
MÂTÜRÎDÎ'DE AKIL-VAHİY İLİŞKİSİNİN NELİĞİ VE SINIRI	112
HASAN ÖZALP	
MÂTÜRÎDÎ'DE AKIL, RUH ve NEFS KAVRAMLARI ÜZERİNE	117
KILIÇ ASLAN MAVİL	
HANEFİLİĞİN DEVAMI OLARAK MATÜRİDİLİK VE BİLGİ SİSTEMİ ...	121
ABDULLAH DEMİR	
MÂTÜRÎDÎ EPİSTEMOLOJİSİNİN TEMELİ OLARAK AKIL	127
HARUN ÇAĞLAYAN	
MÂTÜRÎDÎ'DE AKIL VE AKLETME SÜRECİ	131
İSMAİL ŞIK	
MÂTÜRÎDÎ'DE AKIL KAVRAMI	135
EMİNE ÖĞÜK	
MÂTÜRÎDÎ'NİN BİLGİ SİSTEMİ ÜZERİNE	139
RECEP TUZCU	
İMAM MÂTÜRÎDÎ ÖĞRETİSİNDE AKLÎ ve NAKLÎ DELİLLER	143
ŞUKURİLLA UMAROV	

II. BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'DE ONTOLOJİK TASAVVUR: ADALET

MÂTÜRÎDÎ'DE ONTOLOJİK TASAVVUR: ADALET	153
PHILIP DORROLL	
MÂTÜRÎDÎ'NİN METAFİZİK TASAVVURU: ADALETE KARŞI HİKMET	165
İBRAHİM ASLAN	

AÇIK MÜZAKERE

DOĞRU ZAMANIN İZİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ BİZE NE SÖYLER? ..	184
MEHMET ZEKİ İŞCAN	
MÂTÜRÎDÎ'DE İLAHÎ LÜTUF	191
HARUN ÇAĞLAYAN	
MATÜRİDÎ'DE ADALET KAVRAMI	196
EMİNE ÖĞÜK	
MÂTÜRÎDÎ'Yİ DEĞERLENDİRMEDE ÇERÇEVE NE OLMALIDIR? ..	201
İHSAN TİMÜR	

III. BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ'DE AHLAKÎ TASAVVUR: HİKMET

MATÜRİDÎ'DE AHLAKÎ TASAVVUR: HİKMET 207
SAMI ŞEKEROĞLU

MÂTÜRÎDÎ MİRASININ ANLAMI 223
DOSSAY KENZHETAY

AÇIK MÜZAKERE

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCEDE İLİM VE HİKMET 233
İLYAS ÇELEBİ

TANRI-ÂLEM/İNSAN İLİŞKİSİNDE AKLİLİK, ADLİLİK,
AHLAKİLİK VE ESTETİK: HİKMET 239
MAHMUT AY

AKILCI VE HİKMETÇİ BİR DÜŞÜNCE EKOLÜ OLARAK
MATÜRİDİLİĞİ YENİDEN KONUMLANDIRMA ZORUNLULUĞU ... 248
MUAMMER İSKENDEROĞLU

HİKMET'İN FARKLI FORMLARINA DAİR 253
AHMET YILDIRIM

AHLÂKIN KAYNAĞINA DAİR 258
HASAN ÖZALP

ALLAH'IN AHLAKİLİĞİ TARTIŞMASINA DAİR 262
HARUN ÇAĞLAYAN

MATÜRİDÎ'DE AHLAKÎ TASAVVUR: HİKMET 265
EMİNE ÖĞÜK

IV. BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ'DE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE

MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU:
ÖZGÜR İRADE 274
SÖNMEZ KUTLU

MÂTÜRÎDÎ'NİN ÖZGÜR İRADEYE DAYALI BİREY ve
TOPLUM TASAVVURU 305
ŞABAN ALİ DÜZGÜN

AÇIK MÜZAKERE

MÂTÜRÎDÎ'NİN İNSAN TASAVVURUNU OLUŞTURAN
KURUCU UNSURLAR 323
AHMET AKBULUT

MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN İRADESİ ve İCTİHADLA NESH	328
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE	333
METİN ÖZDEMİR	
AKL-I SELİMİN DÖNÜŞÜ	337
NİHAT ERGÜN	
İCTİHADİ NESHE DAİR	346
HASAN ÖZALP	
'MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE' BİLDİRİSİNİN MÜZAKERESİ	349
ABDULLAH DEMİR	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURUNDA MİSAK'IN YERİ	353
İSMAIL ŞIK	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN FİİLİ VE ÖZGÜR İRADE	359
HARUN ÇAĞLAYAN	
MÂTÜRÎDÎ'DE VARLIK, BİLGİ ve DEĞER	362
KILIÇ ASLAN MAVİL	
MÂTÜRÎDÎ'DE İSLAM DIŞI TOPLUMLARLA İLİŞKİLER	366
RECEP ÖNAL	
MÂTÜRÎDÎ'DE İCTİHADİ NESH	373
RECEP TUZCU	
MATÜRİDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE	379
EMİNE ÖĞÜK	
MÂTÜRÎDÎ'NİN KIRGIZLAR VE DİĞER TÜRK TOPLUMLARI İÇİN ÖNEMİ	381
ZAYLABİDİN ACİMAMATOV	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE İLE İLGİLİ MÜZAKERELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	384
SÖNMEZ KUTLU	
DİZİN	409

MÂTÜRÎDÎ' DE VARLIK, BİLGİ ve DEĞER

KILIÇ ASLAN MAVİL

DR. ÖGR. ÜYESİ, BOLU ABANT İZZET BAYSAL Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Sönmez Kutlu tebliğinde İmam Mâtürîdî'nin düşünce sisteminin temelinde yer alan bazı kavram ve ayrımlara işaret ederek bu tür kavramsallaştırmaların onun felsefesini doğru anlamada son derece hayati bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Kuşkusuz akıl-nakil ilişkisi bağlamında Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu temel yaklaşım "vacip-mümteni'-mümkün" şeklindeki üçlü alan ayrımıdır. Bu ayrım tebliğcinin de işaret ettiği üzere Mâtürîdî'nin kelam sisteminde hem bilgi (epistemoloji) hem de varlık (ontoloji) sahasında geçerli bir sınıflandırmayı içermektedir. Esasen aynı tasnifin ahlak (hüsün-kubuh/hikmet) sahasında da geçerli olduğunu söylemek icap etmektedir.

İmam Mâtürîdî'ye göre "vacip" ve onun zıddı konumunda bulunan "mümteni'" (*müstahil*) akılda başka bir ihtimali içermeyen "tek yönlü" ve "zorunlu" varlık, bilgi ve değerlere karşılık gelmektedir. Bu zorunlu ve değişmez doğası gereği aklın vacip veya mümteni' (imkânsız) olarak gördüğü hususların hilafına bir haberin gelmesi, başka bir deyişle vahiy bilgisinin, aklın bu temel önermeleriyle çelişmesi mümkün değildir. Dolayısıyla "akıl ile nakil çelişmez" dediğimizde Mâtürîdîler açısından bu cümlenin anlamı aklın bu türden kesin hükümlerinin hilafına nakilde bir beyanın olamayacağı, şayet lafzen böyle bir ihtilaf söz konusu ise bu durumda naklin, akılda var olan vacip veya mümteni' bilgisi doğrultusunda yorumlanması (*te'vil*) gerektiğidir. Şu halde vacip ve mümteni' hükmünü verdiğimiz hususlar epistemolojik açıdan "akliyyât" adını alırlar. "İlahiyyât"

ve "nübüvvât" gibi kelam usulünde "sem'iyât"tan sayılmayan temel meseleler söz konusu akliyyât alanını meydana getirirler.

Aklen "mümkün"ler ise içinde bulunduğu duruma göre değişebilir bir konumda olup esasen aklın herhangi bir biçimde zorunluluğu ya da imkânsızlığına hükmedemediği hususlara karşılık gelmektedir. Aklın olması ya da olmaması gerektiğine dair kesin bir kanaate ulaşmakta ve hakkında değer yargısı üretmekte zorlandığı mümkünler alanı bu niteliği sebebiyle, insanın duyular ve akıl dışında harici (metafizik) bir bilgi kaynağına olan ihtiyacını da açıklamaktadır. Nübüvvetin gerekli hatta zorunlu oluşu İmam Mâtürîdî ve kendisinin az sayıdaki yakın takipçisi tarafından mümkün varlık ve olguları kapsamıyla izah edilmektedir.¹ Zira peygamberler, aklın seçmekte, hükmünü tayin ve tahsis etmekte kararsız kaldığı değişken yapıda ve birbirine benzeyen çok sayıdaki mümkünlerin farklı alternatifleri içinden en uygun olanı insanlara iletmekle görevlendirilmişlerdir.² Şu halde aklın otoritesine tâbi görünen akliyyât (iman/İslam/din) alanının aksine haber-i resule bağlı olarak anlaşılabilen ahkâm (şerâi') ya da sem'iyât alanında naklin belirleyiciliğine olan vurgu açık bir biçimde görülmektedir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız hususu metinde daha açık ve detaylı bir biçimde izah etmesine rağmen, "Mâtürîdî, değişimle ilgili pek çok kavram ve kelime kullanmışsa da, anahtar kavram "mümkün"dür (*değişebilen alan*). O, akli hükümlerden mümkünü peygamberin gerekliliği (*vacib*) veya caizliği için değil onun getirdiği bilgilerin değişebilir alanla ilgili olduğunu ispatlamak için kullanmıştır" şeklindeki ifadesine de yansıdığı üzere tebliğci, dinin ahkâm alanını değişebilir nitelikte, dolayısıyla üzerinde aklın gerekli gördüğü değişiklikleri, ekleme ve çıkarmaları (nesih/ictihad) yapabileceği esnek bir yapı olarak takdim etme eğilimindedir. Nitekim tebliğci: "İmam Mâtürîdî'nin din ve şeriat ayrımı, bu iki alanın birbirinden bütünüyle bağımsız olduğu, aralarında hiçbir ilişkinin bulunmadığı, şeriatın tamamıyla ortadan kaldırılabileceği, şer'i hüküm

¹ Mavil, "Mâtürîdîler'e Göre Nübüvvetin Kapsam ve Gerekliliği", 78-80.

² Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhid*, 282.

ifade eden ayetlerin tamamının iptal edileceği veya Kur'an'dan çıkarılacağı şeklinde anlaşılmalıdır" diyerek Mâtürîdî'ye göre mümkünler (şeriat) sahasının, külli maksatları müstesna, aklın tasarrufuna açık bir nitelikte olduğunu ileri sürmektedir.

Her ne kadar "nesh" kavramı çerçevesinde sınırlı sayıdaki bazı hükümlerin değişmesi söz konusu olsa da, kanaatimizce İmam Mâtürîdî'nin vacip-müstahil-mümkün ayırımı İslam şeriatını yaşadığımız modern çağın insanı önceleyen eşitlikçi değerlerine uygun bir yorum ile yeniden ele almamıza imkân tanıyacak hareket alanını bize sağlamaktan oldukça uzaktır. Zira yukarıda açıkladığımız üzere Mâtürîdî, vacip ve müstahile karşılık gelen itikadi (metafizik) meseleleri aklın yetkinliğine açarak adeta kelami düşünceyi naklin söyleminden bağımsız hareket edebileceği felsefi bir düzleme taşıma maksadı güder. Öte yandan o, –belki de teorik felsefi düzeyde elde ettiği bu büyük kazanımın bir bedeli olarak– ahkam (şerâi') sahasında sözü edilen değişimin motoru olarak vahye işaret eder.

Öyleyse Mâtürîdî'ye göre aklın tasarrufunun salt teorik (ontolojik ve epistemolojik) olgu ve durumlarla sınırlı olduğu, hukuکی/pratik meselelerde ise naklin otoritesine bağlı kalınması gerektiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda tebliğcinin: "Hüsün ve kubuh gibi ahlaki değerlere ait yorumları da bu çerçevede (*vacib ve müstahiller*) düşünülebilir" şeklindeki yorumu da tasrih edilmelidir. Çünkü Mâtürîdîler'e göre hüsün ve kubuh akli olmakla birlikte aklın iyi ve gerekli gördüğü davranış vahiy tarafından emredilmedikçe farzîyet konumuna yükselmez. Bir diğer deyişle din (*nakil*) gelmeden teklif söz konusu olmaz. Dolayısıyla burada en azından ahlakın amelî yönünün de aklın tasarrufu dışında vahyin tasarrufuna bırakıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde entelektüel bir faaliyet olarak aklın nakil karşısında belirleyici rolü "te'vil" kavramıyla ifade edilmektedir. "Nesih" kavramı ise daha ziyade vahyin kendi içinde tedrici tekâmülü ya da bazı zorunlu hallerde hükümlerin tatbikinin askıya alınmasını ifade etmektedir. Bu bakımdan Mâtürîdî'ye göre inanç alanının ana omurgası itibarıyla tümüyle akli bir alan olarak tanımlandığını, amel ve ahkâm alanının ise Kur'an, sünnet, tefsir ve icmâ gibi nakli ka-

rakterdeki bilgi vasıtalarının otoritesine bırakıldığını söylememiz mümkündür. Ahlak alanına gelince, hikmet kavramı çerçevesinde "Tanrı'nın ahlakılığı" ile ilgili tartışmaların akli, keza hüsün ve kubuh bağlamında "insan ahlakı" konusunun da yine akli, hüsün ve kubhun emir ve yasaklara esas teşkil etmesi bakımından hukuk ve siyaset gibi pratik alanlara etkisi dikkate alındığında ise daha çok nakli bir mahiyet arz ettiği görülür. Bu durum modern düşünce biçiminin fizik evrene dayanan pratik yapısının aksine, klasik dönemde ortaya çıkan felsefi sistemlerden biri olarak kelam düşüncesinin metafizik karakterinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd*. Nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. Nşr. Ahmed Vanlıoğlu v.dğr. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mavil, Kılıç Aslan. "Mâtürîdîler'e Göre Nübüvvetin Kapsam ve Gerekliliği". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Haziran 2017): 76-88.
- Mavil, Kılıç Aslan. *Mâtürîdî Kelâmında Te'vil*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017.